

FÖRLÄGGARGÅRDAR I SJUHÄRADSBYGDEN

Karin Lundberg
2010-10-04

INNEHÅLL

Inledning.....	2
Bakgrund.....	2
Syfte med förstudien.....	2
Tidigare forskning.....	3
Gårdfarihandel och förläggarverksamhet.....	3
Vad är en förläggargård?.....	6
Förläggargårdar utanför Mark.....	9
Var låg förläggargårdarna?.....	10
Förteckning över förläggargårdar i Sjuhäradsbygden.....	12
Källor.....	33

Förstudie om förläggargårdar i Sjuhäradsbygden

Inledning

Västarvet har genom kulturmiljöenheten på Regionmuseum Västra Götaland/Lödöse Museum genomfört en förstudie av förläggargårdar i Sjuhäradsbygden. Studien har finansierats dels med egna medel och dels från Länsstyrelsen. Under våren har ett fältarbete bedrivits med inventering av kända förläggargårdar parallellt med arkivstudier. Under hösten har sedan rapporten sammanställts.

Bakgrund

Inom Västarvet, i samverkan med Marks kommun och Hushållningssällskapet, har ett projekt nyligen startats där man utifrån den unika byggnadskategori som förläggargårdarna utgör, försöker lyfta fram möjligheter till utveckling av affärsverksamhet och entreprenörskap på landsbygden. Målet är att utifrån kulturarvet som bas skapa levande miljöer för företagande på landsbygden inte minst inom besöksnäringen. En av förebilderna är Hälsingegårdsprojektet där gårdsägarna erbjudits antikvarisk rådgivning ihop med företagsrådgivning.

Inom Västra Götalands län har vi en variationsrik byggnadskultur som i olika delar har fått särpräglade uttryck. För Sjuhäradsbygden har förläggargårdarna kommit att bli ett signum och de speglar den starka tradition som textilindustrin och hantverket haft i denna del av länet.

Förläggargårdarna har fått en varierande utformning under äldre tid och har sett olika ut beroende på när de uppförts och var de legat geografiskt. Det är främst i Marks härad man kan prata om förläggargårdarna som ett lokalt särdrag. Där har utformningen en speciell karaktär som är helt unikt i ett riksperspektiv. Förutom de mera kända förläggargårdarna, belägna i Häggåns dalgång där flera dessutom är skyddade som byggnadsminnen, är kunskapen om den relativt stora mängden mer anonyma förläggargårdar dålig. Att göra en kartläggning av detta knapphändigt utforskade område ser vi som en viktig grund i det fortsatta arbetet med förläggargårdarnas kulturarv och deras potential för landsbygdsutveckling och entreprenörskap.

Syfte med förstudien

Syftet med förstudien är främst att göra en kulturhistorisk kartläggning över förläggargårdar i Sjuhäradsbygden. Aktuella frågor är:

- Vad är en förläggargård
- Hur många finns det kvar idag och var är de belägna?
- Skillnader i formspråk och utförande beroende på var den är belägen?
- Vilken funktion har de haft?

Syftet har varit att se hur gårdarna har sett ut och inte så mycket själva verksamheten eller hur de olika förläggarsläkterna har varit involverade i varandra. Det har dock inte varit helt enkelt att lokalisera byggnaderna då gårdsnamnen i flera fall har ändrats och att många av förläggargårdarna har rivits. Många uppgifter kring gårdarna är tyvärr obekräftade eftersom förläggarverksamheten i många fall bedrevs under en kort tid och alla förläggare inte blev så framgångsrika att de omnämndes i några skriftliga källor. Materialet gör således inte anspråk på att vara fullständigt eftersom kartläggningen bygger på kända fakta och någon ny grundlig inventering inte gjorts i detta läge.

Tidigare forskning

Denna kartläggning utgår i huvudsak från Folke Millqvists sammanställning av kända förläggare i Marks härad. I årsboken ”Från Borås och de sju häraderna” 1980 finns ett kapitel med ett försök till kartläggning över förläggare och förläggargårdar i Marks härad fram till 1860. Millqvist tar i sin sammanställning upp både gårdfarihandlare och vävnadsförläggare men eftersom underlaget är relativt omfattande har endast gårdar där vävnadsförläggarna haft sin verksamhet tagits med.

Förutom Millqvists forskning har Älvsborgs läns museums kulturhistoriska byggnadsinventeringar från Mark, Svenljunga samt Borås kommuner gått igenom. Aktuell litteratur främst sockenböcker har använts och intervjuer har gjorts med representanter från olika hembygdsföreningar. Några brandförsäkringshandlingar har också gått igenom.

Lena Andersson- Palmqvist skrev om förläggargårdar och förläggarverksamheten i en uppsats på Konsthögskolans arkitekturskola 1980 ”Decentraliserad Textilindustri” Förlagssystemets utveckling i Marks härad under senare delen av 1800-talet. Materialet grundade sig bland annat på den byggnadsinventering som gjordes 1976 i Häggåns dalgång. Hennes arbete framförallt när det gäller formspråk och förebilder hos förläggargårdarna har sedan uppsatsen kom ut legat till grund för stor del av beskrivningen av förläggargårdarna och förläggarverksamheten.

Christer Ahlberger på Historiska institutionen har beskrivit Sjuhäradsbygdens ekonomiska och historiska framväxt i sin doktorsavhandling ”Vävarfolket. Hemindustrin i Mark 1790-1850. På konstvetenskapliga institutionen har Marie Östblom beskrivit förläggargårdarna i sin C-uppsats ”Sammanstämma behaglighet och styrka”.

Gårdfarihandel och förläggarverksamhet

Sjuhäradsbygden har länge varit gränsbygd till Danmark och på 1300-talet erövrades Kind och Marks härader av kung Valdemar. Denna händelse skedde 1366 och fram till 1388 var Sjuhäradsbygden delad i två delar. Vissa forskare framhåller att denna händelse skulle ha lett till uppkomsten av gårdfarihandeln i området. Under denna tid bedrevs nämligen en omfattande handel över gränserna, både laglig och olaglig.

För att få kontroll över handeln förbjöds alla s.k. landsköp och det första kända förbudet kom redan 1284 utfärdat av Magnus Ladulås. Trots alla förbud som haglade över Sjuhäradsborna var det svårt att få slut på handeln. Gustav Vasa försökte begränsa handeln med Danmark för att istället koncentrera den mot inlandet och dess städer samt mot Bergslagen, som var ett viktigt område. Handeln ökade dock markant under 1600-talet och för att få bukt på den föreskrevs genom ett kungligt påbud 1620, att handelsmännen i Veden antingen skulle slå sig ner i en stad eller också helt upphöra med handeln. Detta skulle så småningom leda till att staden Borås grundades. Det geografiska läget bestämdes av att platsen sedan långt tidigare varit en samlingsplats för traktens gårdfarihandlare.

Någon begränsning av gårdfarihandeln blev dock inte resultatet av stadens tillkomst. Förutsättningarna för bygdens huvudnäring, boskapsskötseln, hade försämrats bl a genom stora skogsskövlingar på 1500- och 1600-talen. Detta tillsammans med olika krigshändelser som härjade stora delar av bygden, gjorde att binäringarna blev allt mer nödvändiga. De begränsade försörjningsmöjligheterna för bygdens befolkning var ett av skälen till att myndigheterna så ofta såg mellan fingrarna med den olagliga handeln och

detta innebar samtidigt en utveckling av gårdfarihandeln. Av stor betydelse fick ett medgivande år 1680, att bönderna i Ås och Vedens härader skulle få handla med de smidesvaror och trävaror de själva producerat. I Mark fick bönderna samma medgivande angående hemvävningen. Dessa privilegier fick hård kritik i riksdagen och var under 200 år en stående punkt i riksdagsdebatterna.

In på 1700-talet var det gårdfarihandeln och det textila hantverket som dominerade i Sjuhäradsbygden. Gårdfarihandeln blev en lönsam näring för många bönder, ibland mer lönsam än själva jordbruket. Genom handeln fick gårdfarihandlarna tillgång till kontanta medel för vilka de bland annat kunde köpa in råvaror såsom ull och lin. Dessa råvaror lämnades sedan ut till väverskor ute i bygderna. Denna "förlagsverksamhet" etablerade sig till en början i en mycket liten skala men efterhand blev det allt vanligare att väverskorna började lönearbeta åt gårdfarihandlarna. Många gårdfarihandlare byggde under denna tid upp en omfattande förläggarverksamhet och slutade helt med egna resor. Denna typ av organisation med en s.k samköpare uppstod i slutet av 1700-talet och kan ses som en föregångare till förläggarna. Enligt Östblom var det under samköparens tid som de äldsta förläggargårdarna byggdes.

Den förste kände vävnadsförläggaren i Sjuhäradsbygden var Torkel Andersson i Sätila som i början av 1700-talet bedrev försäljning på sin gård Almered. Hans son Anders blev sedan gästgivare på Skene gästgivaregård där han även bedrev förläggarrörelse. Förutom i Skene finns uppgifter om att viss förläggarverksamhet även fanns på gästgiverierna i Fritsla; Ramslätts gästgiveri som nu är flyttad till Ramnaparken i Borås men även i Tärby och i Hid. På Gästgivaregården i Hid föddes Kinds störste förläggare Anders Hansson.

Skene gästgiveri

Ramslätts gästgivaregård nu på Borås Museum

På 1770-talet tillkom flera förläggare, bland annat Anders Jonsson på Herr Jonsgården i Kinna; Mor Kerstins far. Mor Kerstin var en av de första förläggarna som organiserade bomullstillverkning i större skala på gården Stämmemad i Ginkalunda från 1810-20-talet. Hennes son Sven Eriksson blev sedan vida känd för att han startade det första mekaniska väveriet i Rydboholm. Ginkalunda omnämns dock redan i slutet av 1700-talet eftersom en kapten Björnberg startade det första handdrivna manufakturverket på Ginkalunda säteri år 1779.

F.d Ginkalunda säteri

Stämmemad

Förläggarrörelsen var som sagt till en början mycket blygsam och det var inte förrän på 1820-talen som verksamheten tog fart. År 1816 kom ett importförbud på bomullsvävar vilket gjorde att den hemindustriella vävningen tog fart vilket snabbt utnyttjades av bland annat Mor Kerstin. Bomullsförläggarna konkurrerade relativt snabbt ut de mindre förläggarna som oftast var bönder med lin och ull i lager. Enligt Millqvist lär det ha funnits ca 50-60 förläggare i Mark och Kinds härad på 1830-talet. Detta var dock en toppnotering, efter 1835 följde en del krisår och detta ledde till en rad konkurser. Det var då främst småförläggarna som föll bort medan storförläggarna i Kinna och Fritsla blev än större.

De inflytelserika förläggarfamiljerna var under början och mitten av 1800-talet få och det fanns en tydlig strävan att bibehålla ägarkoncentrationen inom familjerna, bland annat genom strategiska äktenskapsallianser. I Fritsla fanns på Hansagården en storförläggare vid namn Olaus Johansson. Han fick sex döttrar som han såg till att gifta bort till förläggare. På det sättet skapades ingen konkurrens och man såg till utöka imperierna genom att mark köptes upp.

Det var inte bara i Mark som man såg till sina egna affärer. Det gjorde man även i Kind. På de stora förläggargårdarna Mölneby och Lerbäcksbyn fanns släktskap men det fanns även kontakter med gårdarna i Holsjunga; Hiå, Bredgården och Fällhult.

Förläggarverksamheten var i många fall mycket lönande och förläggarna kunde bygga upp ett stort kapital som sedan användes till industriinvesteringar. En av dessa storförläggare var P.A Åkerlund som kallades Boråsindustrins grundläggare. Han startade bl a Borås Wävferibolag 1870 och Druvefors bomullsväveri 1872.

Den fortsatta textilindustrietableringen kom senare i mångt och mycket att styras av familjer som härstammade från de lokala förläggarsläkterna. Det var dock inte alla vävnadsförläggare som övergick till fabriksdrift. Genom satsning på specialtyger kunde t ex Johannes Johansson på Källeberg i Öxnevalla på 1870-talet starta en rörelse som fick en mycket stor omfattning under några decennier. Anna Andersson på Amundagärde i Öxabäck bedrev framgångsrikt i början på 1900-talet en hemindustriell vävnadsverksamhet baserad på specialiserade mönsterkollektioner.

Vad är en förläggargård

I min studie har jag försökt kartlägga de gårdar som fortfarande finns kvar och där det någon gång bott en förläggare. I en del gårdar bedrevs förläggarverksamhet endast under några år och detta har naturligtvis inte satt några djupa avtryck i byggnadernas yttre. Fram till början av 1800-talet avspeglades knappast förläggarverksamheten i bebyggelsen utan förläggargårdarnas utformning följde den lokala byggnadstraditionen. De äldre bevarade gårdarna det vill säga de som byggdes före 1830 är uppförda som framkammarstugor eller långloftsstugor. Samtliga är uppförda i två våningar och av fönsterstorleken att döma så har de varit byggda så från början. Den bilden bekräftas också av brandförsäkringshandlingar.

Ginkalunda Smedsgården byggd 1830

Framkammarstuga i Skephults socken byggd i början av 1800-talet

Om seden att bygga i två våningar skulle tyda på en viss välfärd är svårt att säga men inte helt otroligt. De flesta har varit rödmålade och haft tegeltak. På Kronogårdet i Fritsla finns dock uppgifter om att mangårdsbyggnaden varit grönmålad. I brandförsäkringshandlingar från 1826 över Byslätts förläggargård i Istorp nämns att ena långsidan och ena gaveln varit rödmålade medan den andra sidan var målad med en vattenfärg. Under 1700-talet kan man dock anta att de varit rödmålade medan man under 1800-talets första årtionden anammade det nya modet med att måla i ljusa oljefärger. Den dominerande takformen under 1700-talet var sadeltaket.

Av de gårdar som är inventerade har alla den formen förutom Assberg Olsagården som har ett valmat tak. Olsagården är dock byggd redan 1710 och är mer inspirerad av barocken med knutpilastrar och kraftiga takutsprång än de senare byggda gårdarna som är inspirerade av klassicism eller empire.

Det är först när den stora förläggarverksamheten tog fart på 1820-30-talet som de så speciella och unika förläggargårdarna i Häggåns dalgång uppfördes. Förläggargårdarna fick en monumental utformning och placerades ofta högt och fritt i ett öppet landskap. Gårdarna är unika i det avseende att det tidigare inte funnits någon herrgårdskultur i dessa skogrika områden och det fanns således inget att efterapa. Påverkan kom snarare från de stadsliknande byggnaderna i Borås som uppförts efter den sista branden 1827. Många av de hantverkare och byggmästare som uppförde husen i Borås kom sedan att sprida dessa

dekorer till omgivande trakter. Byggnaderna uppfördes som salsbyggnader i två våningar i en klassicistisk panelarkitektur med speciella stildrag som avvalmade gavelspetsar, symmetriska fönstersättningar och tandsnittsdekorer

Risäng

Salgutsered

Fönster- och dörrömfattningarna har utformats med stor omsorg och många förläggargårdar har likvärdiga dekorer. Den speciella Boråsdekoren utgjordes av speciella formelement i form av droppar, romber och kannelyrer. Att så många av förläggargårdarna blev så identiskt utformade har också att göra med släktskapet mellan förläggarna som gör det troligt att samma byggmästare uppförde husen.

Fönsterömfattning med tre droppar och en stiliserad ros pryder fönstret på Högen i Fritsla

Runt dörren på den gamla mangårdsbyggnaden på Kronäng återfinns liknande dekor fast här har rosen bytts ut mot en romb.

På Basterås en förläggargård från 1700-talet byggde man till i mitten 1800-talet. Det var troligtvis då den fick den portal som idag omger huvudingången. Portalen består av halvkolonner som avslutas både upptill och nertill med stiliserade fransar. Kolonnerna vilar på en kvadratisk fot med diamantdekor. Denna portal återfinns även på Högen i Fritsla och på Risäng som båda byggdes på 1850-talet.

portal på Basterås

portal på Högen

Till förläggargården hörde även en förläggarbod. På de äldre gårdarna var detta ej lika vanligt även om det förekom. Men efter 1830-talet uppfördes antingen en eller två flyglar som omgav mangårdsbyggnaden. Man inrättade också särskilda lagerbodar inne i husen till exempel på Ännagården i Kinna. På gården Stommen som flyttades till sin nuvarande plats 1880 lär det tidigare ha funnits en dörr på framsidan som ledde in till en förläggarbod. På Månsagården i Fritsla användes övervåningen på ena flygel till förvaring av linne och bomullsvävnader medan den andra flygeln inrymde bagarstuga och brygghus.

Till gårdarna hörde också ekonomibyggnader eftersom förläggaren kombinerade förläggarverksamheten med jordbruk om än i liten skala. Utvecklingen av jordbruk skedde förhållandevis långsamt i dessa trakter. Ända in på mitten av 1800-talet brukades ensäde och hackslätter på åkrarna. Förutom jordbruket bedrevs det på många förläggargårdar, affärsverksamhet i form av lanthandlar. På Högen i Hyssna inrättades en lanthandel redan 1848 och lär vara den äldsta i Sjuhäradsbygden. Även på Tofta i Surteby-Kattunga och i Bua i Hyssna har det funnits lanthandlar.

Från att gårdsbildningen tidigare under 1600-1700-talet varit sluten med ekonomibyggnader grupperade runt en gårdsplan så öppnade man nu upp och gården vände sig ut mot vägen. Ekonomibyggnaderna förlades på baksidan. Inte sällan ledde en allé upp till gården där de ljusa oljefärgsmålade byggnaderna med sina vackert utformade portaler välkomnade sina besökare. Fina exempel på detta finns fortfarande kvar på Källäng och Lydde gård i Kinna samt Haby gård i Örby och i Lerbäcksbyn i Östra Frölunda.

Källängs gård

Haby gård

De förläggargårdar som uppfördes i slutet av 1800-talet, från 1870 och framåt kom att uppföras framförallt som salsbyggnader och med en utformning efter den tidens stilideal den s.k schweizerstilen. De flesta mangårdsbyggnaderna har en frontespis och en veranda antingen öppen eller glasad. Byggnaderna är ofta timrade i 1 ½ våning och omgivna av en eller två flyglar i vinkel. De är målade i en ljus oljefärg och var tidigare målade med avvikande färg på fönster- och dörrumfattningar.

Ytterås Kinna

Lockö Hyssna

I samband med att verksamheten utökades så byggde man ibland till huset i vinkel istället för att bygga en särskild förläggarbod. Exempel på detta är Amundagärde i Öxabäck och på gården Vatunga i Äspered.

Förläggargårdar utanför Mark

De förläggargårdar som byggdes i Borås eller i Svenljunga från mitten på 1800-talet skiljer sig från de i Mark. Bland annat så saknar de oftast utsmyckning runt fönster och dörrar och har en utformning som mer knyter an till en lokal allmogekultur eller herrgårdskultur. Undantag är dock Bredgården och Hiå i Svenljunga som båda har lunettfönster eller halvmånefönster på gavlarna. Detta stildrag blev vanligt på stadsgårdarna i Borås efter branden 1827.

Ett exempel på den lokala byggnadskulturen är gården Björkekulla i Kalvs socken Svenljunga kommun. Mangårdsbyggnaden är uppförd på 1850-talet i två hela våningar och har kraftiga takutsprång vilket var vanligt i denna del av länet. Den skiljer sig inte från andra bondgårdar annat än att den ger ett välmående intryck med två hela våningar och glasad veranda.

Björkekulla

Hiå

En förläggargård som dock utmärker sig från de övriga är gården Hiå i Holsljunga socken i Svenljunga kommun. Byggnaden har en monumental framtoning, där entrén utformad som en portal sträcker sig genom takfoten i två våningar och får ett tornliknande utseende. En viss likhet med de övriga förläggargårdarna är dock de avvalmade gavelspetsarna. Hiå är uppförd som ett s.k dubbelradhus eller dubbelkammarsstuga. Genom huset på längden går en skiljevägg av timmer och man får då en dubbelrad av rum. Enligt brandförsäkringen från 1839 fanns på bottenvåningen en förstuga, två kamrar samt ett kontor. Att ett av rummen användes som kontor var en nymodighet på den tiden och anger den betydelse förläggarverksamheten hade på gården. Mangårdsbyggnaden skall då också vid den tiden varit oljemålad. Ytterligare ett tecken på välmåga

Var låg förläggargårdarna ?

Före bomullens införande var det lin och vadmal som var de vanligaste produkterna. I mitten på 1700-talet fanns det tre centra för linet; Sätilla- Tostared, Skene,(kring gästgivaregården och tingsplatsen) samt de södra socknarna i Marks härad; Istorp, Öxnevalla, och Horred. De sistnämnda var det viktigaste lincetrat. Från denna tid finns inga förläggargårdar bevarade mig veterligen.

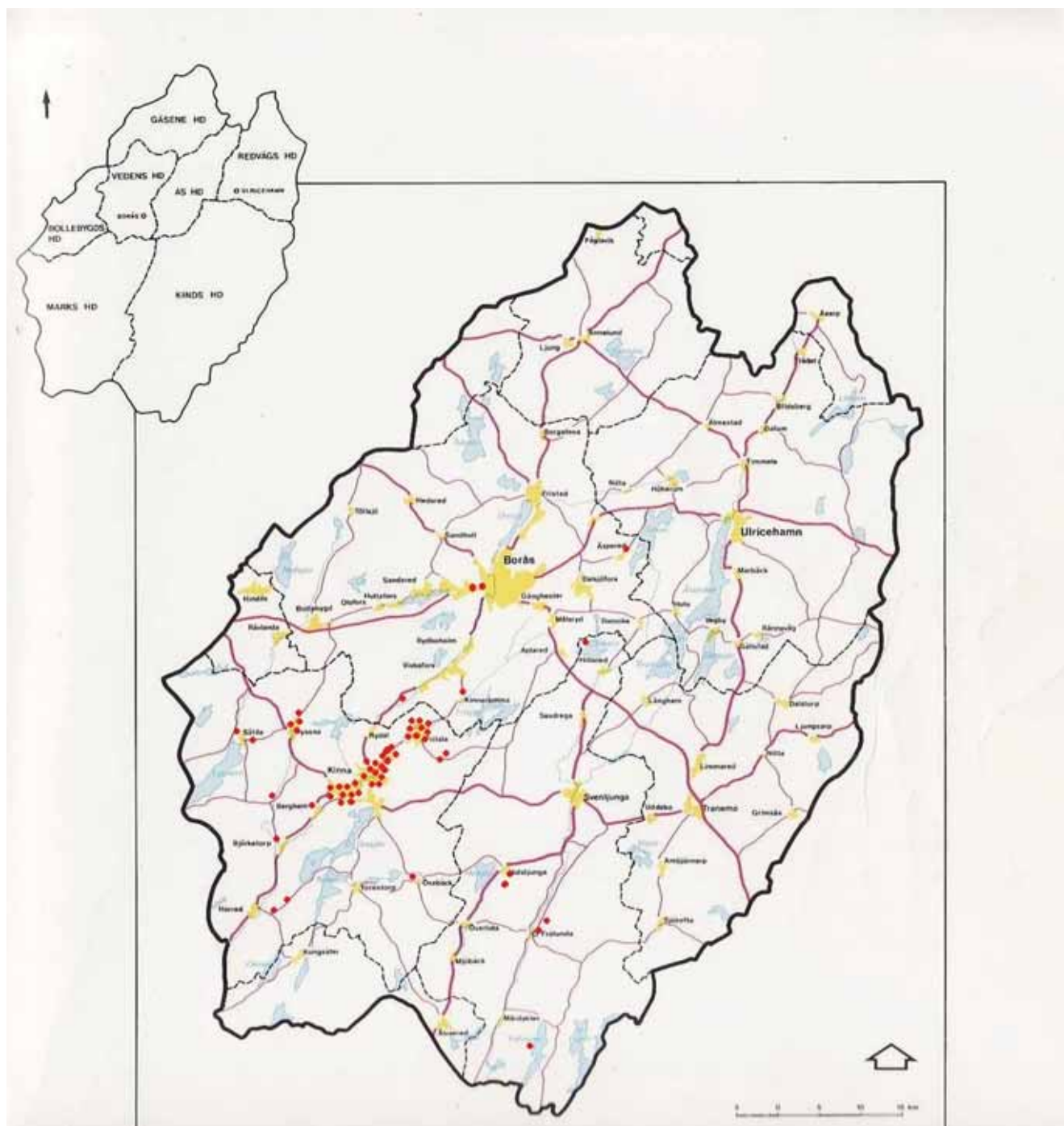
I Kinds härad var de främst i socknarna Östra Frölunda med Mölneby och Lerbäcksbyn och i Holsljunga med gårdarna Bredgården, Fällhult och Hiå som bedrev förläggarverksamhet. I Kind var det vadmalen eller ullen som var den mest lönsamma näringen. Vadmalet från Kind var mycket berömt för sin ”godhet”. På gården Hiå fanns i mitten på 1800-talet både vadmalstamp och färgeri.

I samband med bomullens framgång mellan 1820- och 1860 blev Häggåns dalgång med Kinna, Skene och Fritsla centrum för verksamheten. Denna dominans gick dock förlorad under 1800-talets senare hälft delvis i samband med fabriksdriften i dessa trakter. Till exempel startade Sven Eriksson ett bomullsspinneri i Rydal 1853 och ett väveri i Viskafors 1854.

I slutet av 1800-talet uppstod en livlig förläggarverksamhet längre söderut främst i Horred, Öxnevalla och Björketorp. På gården Källeberg i Öxnevalla startade Johannes Johansson på 1870-talet en stor verksamhet och hade i slutet av 1800-talet nästan 2000 väverskor som vävde åt sig . I Hyssna på gården Lockö bedrev Anders Arnell en omfattande förläggarrörelse med ca 600 väverskor. Verksamheten övergick sedan till fabriksdrift.

I Borås har det funnits förläggargårdar och förläggarverksamhet främst i de södra socknarna; Toarp och Rångedala. Idag finns det mig veterligen bara en förläggargård bevarad i Toarps socken och det är gården Lindås. Förläggargården Sälgered vid Viskadalens folkhögskola ligger idag i Borås kommun i Seglora socken men tillhörde tidigare Marks härad. Ytterligare två förläggargårdar finns i Borås kommun, en i Äspered och en i Kinnarumma.

De förläggargårdar jag till idag har lokaliserat uppgår till 58 st. Dessa är inprickad på kartan nedan. Den tidigare koncentrationen till Kinna-Fritsla är fortfarande än idag tydlig. Om det beror på att dessa förläggargårdar har uppmärksammats mer och bland annat skyddats som byggnadsminnen eller helt enkelt bara att de varit fler är inte klarlagd. I Millqvists förteckning över vävnadsförläggare från 1700-talet fram till 1860 fanns det dubbelt så många förläggare i Häggåns dalgång med Kinna och Fritsla än i södra delen av häradet. De förläggargårdar som uppfördes i södra delen av Marks härad byggdes tidigare från slutet av 1700-talet och dessa har troligtvis rivits i större uträkning.

Bevarade förläggargårdar i Sjuhäradsbygden 2010 ur Känn Sjuhäradsbygden 1991

FÖRTECKNING ÖVER FÖRLÄGGARGÅRDAR I SJUHÄRADSBYGDEN

MARKS KOMMUN

Berghems socken

Berghem 8:1 A Hansagården

Mittemot Berghems kyrka ligger denna parstuga i två våningar från 1884. Den nuvarande bebyggelsen är uppförd efter laga skifte på platsen för den gamla byn och landsvägen har här breddats till en öppen plats. Denna byggnad och mangårdsbyggnaden intill hör till samma fastighet Hansagården. Mellan 1840 och 1900 ägdes gården av klockaren i Berghems kyrka Carl Johan Andréén. Han startade en förläggarverksamhet och en bodhandel i slutet på 1800-talet. År 1890 tog dottern Davida över båda verksamheterna och sysselsatte år 1905 ett hundratal väverskor.

Fotskäls socken

Vilg Storegården

Bostadshuset är troligen uppfört i början av 1800-talet som en framkammarstuga. Enligt Folke Millqvist skall en vävnadsförläggare vid namn Arvid Larsson har bedrivit förläggarverksamhet här mellan åren 1813-1816. 1915 byggde man om och till huset bland annat med en köksfarstu. På fastigheten finns förutom en ladugård även ett brygghus. Gården är idag obebodd och ganska förfallen.

Fritsla socken

Aratorp 7:6 Högen

Förläggargården Aratorp Östergård Högen ligger längs Aratorpsvägen i centrala Fritsla. Den består av en mangårdsbyggnad och två flyglar. Byggnadsåret är troligen runt 1850. Tidigare fanns det en äldre mangårdsbyggnad söder om gården och en ladugård. Flygeln längs med vägen är sent 1700 tal och troligen flyttad. I den bedrevs sedan mitten av 1800-talet fram till 1983 en handelsbod. Där sålde förläggaren på Högen garn och andra förnödenheter. Det andra gårdshuset byggdes upp igen efter en brand 1933. Förläggaren Håkan Håkansson hade förutom flera hundra väverskor även s.k kommissionsvävare eller samköpare som reste ut med garn och prover till väverskorna runt om i hela Mark. Han tog sedan emot den färdiga väven och levererade den till förläggaren.

Aratorp 1:6 Hagen

Hagen är en förläggargård som ligger längs Aratorpsvägen mitt emot förläggargården Högen. Inne på gården finns den f.d förläggarboden bevarad. Där fanns kontoret samt ett lager för färdiga vävnader och garner. Bostadshuset är uppförd under senare delen av 1800-talet i tidstypisk schweizerstil med spröjsad veranda och fönster. Den höga stenfoten av huggen granit utgör bottenvåningen.

Basterås 1:1

Basterås förläggargård ligger numera på avstånd från stora landsvägen, tidigare gick den gamla vägen till Kinna här tätt förbi. Gården kombinerade förläggarverksamhet med jordbruk vilket var vanligt på stora gårdar. Strax intill gården finns rester efter ett färgeri som under 1800-talet var knutet till gårdens förläggarverksamhet. Gården är en av Fritslas äldsta förläggargård med mangårdsbyggnad från mitten av 1700-talet. I mitten av 1800-talet byggdes den till och fick då ett utseende som motsvarade de klassiska förläggargårdarna med träpanelarkitektur i empirestil

Fritsla 3:20 Hansagården

Hansagården bestod av två gårdar; övre och nedre. Hansagården övre som numera är riven var belägen strax söder om nuvarande gård. Hansagården nedre ligger centralt mitt i Fritsla vid korsningen Förläggarevägen- Finabovägen samt Segloravägen. Förläggarverksamheten på Hansagården var främst knuten till Övregården och fram till 1870-talet pågick vävnadstillverkning här. Därefter övergick vävnadstillverkningen till fabriksdrift. Anders Andersson förläggaren från Hansagården grundade Borås Wäfveribolag 1869. Nuvarande byggnader på Hansagården är uppförda i slutet av 1800-talet och har därför varit mer knutna till fabriksdrift. I gårdsbyggnaden har flera mindre industrier funnits. Mangårdsbyggnaden har en tidstypisk utformning från sekelskiftet med ljus locklistpanel och frontespis.

Fritsla 5:34, Månsagården

Månsagården är belägen i södra delen av Fritsla längs vägen mot Kinna. En av storförläggaren på Hansagårdens Olaus Johansson söner; Johannes köper Månsagården och bedriver förläggarverksamhet från 1846 till 1858. Troligtvis är bostadshuset uppfört vid den tiden. Mangårdsbyggnaden är hopbyggd med flyglarna, ett relativt ovanligt byggnadssätt men som bland annat återfinns på Källäng i Kinna. På övervåningen av en av flyglarna hade förläggaren sin förläggarbod.

Fritsla 22:1 Stommen

Stommens gård har sin upprinnelse i den vävnadsrörelse som Lars Johan Wingqvist startade på 1860-talet. Redan 1874 övergick dock handvävnadsrörelsen till industriell drift och LJ Wingqvist väveri kom att utvecklas till en av de större industrierna i området. På Stommen bedrevs ett omfattande jordbruk och hästavel och här finns fortfarande ett stort antal ekonomibyggnader bevarade från den tiden. Bostadshuset, den före disponentbostaden är byggt i mitten på 1800-talet men har byggts på och till under åren. I vinkel till bostadshuset stod tidigare en kontors- och lagerbyggnad av stora mått inte olik disponentbostaden, den revs tyvärr på 1990-talet.

Kronogärdet 1:18,

Kronogärdets f.d förläggargård är belägen strax intill Fritslas kyrka. På 1820-talet togs gården över av Håkan Andersson efter sin far Anders Svensson. Håkan Andersson hade den mest omfattande förläggarverksamheten i hela Fritsla i mitten av 1800-talet. Samtliga byggnader på Kronogärdet lär vara uppförda 1815.

Fastigheten består av tre byggnader grupperade runt en gårdsplan. Alla byggnader är timrade och klädda med ljus panel. Enligt brandförsäkringshandlingarna var mangårdsbyggnaden från början målad i grönt medan flyglarna var rödmålade.

Fritsla 2:2 Andersgården

Andersgården är centralt beläget i Fritsla vid korsningen Förläggarevägen- Finabovägen samt Segloravägen. Byggnaden är troligtvis uppförd på 1840-talet då Johan Börjesson sedermera förläggare på Klockaregården föddes. Han gifte sig 1876 med dottern till färgaren Packendorff som 1848 startade ett färgeri på Lydde. I en flygelbyggnad till Andersgården lär Fritslas första affär ha startats 1864. Andersgården har också genomgått förändringar under åren. Den forna träpanelen byttes ut till puts på 1970-talet. Man kan dock fortfarande skönja dess ursprungliga utformning från den traditionella förläggargården med avvalmade gavelspetsar och symmetrisk fönstersättning.

Fritsla Klockaregården

Klockaregården ligger centralt beläget i Fritsla. Idag finns ett café i byggnaden. Den är uppförd troligen i mitten på 1800-talet då vävnadsförläggare Olaus Johanssons dotter Kerstin gifter sig med Peter Andreas Åkerlund. Han var sedan en av grundarna till Borås Wäfveri som startade 1869. Byggnaden har genomgått vissa förändringar genom åren bland annat har ett trapphus i två våningar byggts till mitt på huset. Den har dock behållit många detaljer från de traditionella förläggargårdar; den ljusa fasaden, de avvalmade gavelspetsarna och den symmetriska fönstersättningen.

Hyssna socken

Bua

På Bua gård bedrev Johannes Andersson förläggarrörelse i slutet på 1800-talet. Han var född på Högen i Hyssna och son till Anders Jonasson. Bostadshuset uppfördes 1874 och inrymde från början en lanthandel. Lanthandeln flyttades så småningom till flygelbyggnaden. I slutet på 1800-talet var rörelsen inte så stor men mellan åren 1900-1905 hade han 105 väverskor. Johannes Andersson började med trikåstickning omkring 1907 och denna verksamhet kom att ersätta handvävningen. Mellan åren 1915-1920 hade han 175 stickerskor som stickade hemma. På 1950-talet byggde han en fabrik i Backa som stickade stumpor och hade in på 1950 fortfarande ca 150 hemarbetande personer.

Hyssna 1:2 Högen

På gården Högen har det bedrivits förläggarverksamhet sedan 1842 då dåvarande gårdsägare Anders Jonasson började sin verksamhet som spinnrocksförläggare. Mellan åren 1900 och 1925 bedrev Anders Jonassons son, Gustaf strumptillverkning här liksom hans bröder på Lockö och Bua. Ett 25-tal stickerskor var sysselsatte med strumptillverkning mellan åren 1900 och 1925. På Högen har det också bedrivits lanthandel mellan åren 1847-1968. Lanthandeln anses vara en av sjuhäradsbygdens äldsta och var från början inrymd i bostadshuset. 1907 byggdes lanthandeln i två plan medan bostadshuset uppfördes 1855. 1912 byggdes det till med två vinkelbyggnader åt sydost. På fastigheten finns även en ladugård och en oljebod.

Lockö 1:16

F.d förläggargård belägen i Lockö, söder om Hyssna. Här bedrev Anders Arnell en förläggarrörelse i slutet av 1800-talet. Mellan åren 1890-1900 sysselsatte han ca 600 väverskor. Han anlade även ett eget färgeri som drevs fram till 1935. 1960 flyttade man förläggarboden där varorna såldes, över vägen som sen byggdes ihop med befintlig disponentbostad, mittendelen.

Anders Arnell startade strumptillverkning här i början av 1900-talet och liksom brodern Johannes på Bua så lämnade man ut hemarbete tills stickerskor och sysselsatte 1924 ca 108 stickerskor. Flera handväverskor fortsatte dock sin verksamhet och lämnade in sina varor långt in på 1930-talet. På 1960-talet utökades strumpfabriken och en modern betongbyggnad byggdes till åt sydväst.

Lockö 1:2

Bostadshus uppförd av Anders Arnell 1874 på platsen för en äldre byggnad. Förläggarboden som flyttades över vägen var placerade som en flygelbyggnad till mangårdsbyggnaden.

Nuvarande byggnad är uppförd i timmer i två våningar och har en tidstypisk utformning med oljevit panel och frontespis.

Mangårdsbyggnaden flankeras på ena sidan av en flygel som använts som lillstuga. Strax väster om bebyggelse fanns tidigare en arbetarbostad som inrymde fyra lägenheter.

Istorps socken

Byslätt 2:2 Mellangården/Jonasgården

Byn Byslätt ligger öster om Viskans dalgång i södra spetsen av Marks kommun i ett öppet jordbrukslandskap. Mellangården är uppförd som en framkammarstuga i mitten på 1800-talet och lär då också ha varit rödfärgat. Strax intill denna gård fanns ytterligare en mangårdsbyggnad. I Istorps socken bedrevs en omfattande förläggarverksamheten vid sekelskiftet 1800. Detta var innan bomullens genombrott. Från 1820-talet fanns en vävnadsförläggare vid namn Johannes Börjesson på gården och den släkten har ägt gården långt in på 1900-talet.

Kinna socken

Ginkalunda Andersgården

F.d säteri beläget öster om Viskan omnämns redan på 1300-talet i skriftliga källor. Delar av gården skall ha skänkts till Skenninge kloster. På gården har det bedrivits förläggarverksamhet ända från 1766. Kapten Björnberg byggde i slutet av 1700-talet såväl väveri som färgeri på gården. Han fick även tillstånd av kungen till att använda bomull i sina vävnader. Bostadshuset är byggt 1757 och motsvarar till sin utformning en salsbyggnad. Byggnaden är uppförd i timmer i två våningar på en hög stenfot och klädd med ljus panel.

Ginkalunda 6:2 Smedsgården

Jordbruksfastigheten Smedsgården ligger i Ginkalunda som är en by med medeltida anor. Smedsgården ligger kvar på den gamla bytomten vid ån. Mor Kerstins syster, Anna Andersdotter med make Pehr Nilsson ägde från 1797 Smedsgården och bedrev också förläggarverksamhet. Annas och Pehrs son Nils Pehrsson lät uppföra nuvarande gårdsbebyggelse 1833. Dennes son drev lanthandel på gården mellan 1880 – 1916.

Kinna 24:130 Kinna sanden

Kinna Sanden blev förläggargård under 1830-talet. En ny huvudbyggnad uppfördes 1840 av vävnadsförläggare Sven Andersson. På gården fanns då en äldre mangårdsbyggnad från 1804 och en ladugård. Sven Andersson kom att betraktas som en av de främsta förläggarna i Sjuhäradsbygden med en omfattande förläggarverksamhet. En ny mangårdsbyggnad uppfördes 1895 av nya ägaren Claes Håkansson. 1947 köpte Marks kommun jordbruksmarken och rev senare ekonomibyggnader samt statarbostad. 1955 övertog Sven Engdahl ledningen av företaget och omorganiserade det till ett modernt inredningsföretag Kinna Sanden. På 1970-talet brann den yngre huvudbyggnaden ner till grunden och idag kvarstår endast mangårdsbyggnaden från 1840 av det som en gång var gårdsanläggningen Kinna Sanden.

Ytterås

F.d förläggargård belägen i centrala Kinna utmed Boråsvägen. 1870 byggde storförläggaren Sven Andersson på Kinna Sanden, Ytterås eller Arvidsgården till sin dotter Augusta när hon gifte sig med August Larsson från Kronäng. 1887 grundade Ludvig Svensson en förläggarverksamhet för hemvävda bomullstyger i Kinna. I en tvåvåningsbyggnad intill inrymdes ett väveri och i den lägre byggnaden numera fabriksförsäljning av gardintyger, ett lager. Mangårdsbyggnaden är uppförd i slutet av 1800-talet och har en tidstypisk utformning i schweizerstil med ljus oljefärgsmålad fasad och frontespis samt öppen lövsågad veranda mot Boråsvägen.

Kinnabacka 2:9, Kinna backa,

Den f.d förläggargården Kinna Backa är belägen på Häggådalens nordöstra sluttning. Kinna Backas mangårdsbyggnad lär vara uppförd i en våning 1830 och påbyggd 1861. Den har en för förläggargårdarna karaktäristisk utformning med rikt utsmyckade fönsterfoder och portal i en stil som är kännetecknande för senempiren. Huvud-byggnaden flankeras i sydväst av en flygel, uppförd 1861. Till gården hör även en ladugårds-byggnad som enligt uppgift flyttades till platsen år 1858. I övrigt kan nämnas att till gården hörde tidigare Kinna Backa Linneväveri, som grundades 1859, då förläggaren S A Ekelund uppförde en fabriksbyggnad i anslutning till sin gård. Fabriken såldes 1911 och Kinnabacka Linneväveri blev en av Sveriges första linnedamastväverier.

Kinnahult 6:3, Hult Övergården

F.d förläggargården Kinnahult är belägen längs utefter Häggådalens sluttning. Kinnahult byggdes 1864 av förläggaren Erik Larsson som bedrev förläggarverksamhet fram till slutet av 1800-talet. Gården gick då i konkurs och nuvarande ägares farfars far köpte den. Förutom jordbruk som man alltid bedrivit på gården bedrev man mellan åren 1929- 1968 en wellpappfabrik . Idag bedrivs ett bed & breakfast här. Mangårdsbyggnaden är en stor salsbyggnad med hög granitsockel och en öppen veranda ner mot Fritslavägen. På gården finns ett flertal ekonomibyggnader samt även en

f.d arbetarbostad.

Lilla Sanden

F.d förläggargård numera vandrarhem centralt beläget mitt i Kinna. Lilla Sanden uppfördes troligen i mitten av 1800-talet av förläggaren Sven Andersson på Kinna Sanden. Byggnaden flyttades till sin nuvarande plats 1963 och ägs idag av Kinna hembygdsförening. Första kända innehavare av bostaden, omkring 1860-1870, var en garvare vid namn Ahlstrand, vilken hade garveri öster om vägen nära bron Häggån. Ahlstrand kom emellertid på obestånd och flyttade från Kinna omkring 1870. Då Claes Håkanson ingick äktenskap med Sven Anderssons dotter Carolina år 1872, flyttade de in på Lilla Sanden. Här bedrev han förläggarrörelse till 1876 då han övertog Sven Anderssons lokaler år 1880. Sedan Claes Håkanson flyttat till Kinna Sanden, såldes Lilla Sanden år 1888 till en av Håkanssons kontorister, Ludvig Svensson, vilken sedan bedrev egen förläggarrörelse i fastigheten, nuvarande Ludvig Svensson AB.

Lövås

Lövås är belägen i centrala Kinna och är en f.d förläggargård. Lövås som tidigare hörde till Herr Jonsgården lär ha byggts av förläggaren Jon Andersson som var äldste bror till Mor Kerstin. Jon Andersson bedrev en framgångsrik förläggarverksamhet i början av 1800-talet fram till mitten av 1800-talet. Bostadshuset är uppfört ca 1800 i en karaktäristisk träpanelarkitektur med dekorerande detaljer som fönster- och dörromfattningar som härrör till empirestilen.

Ryd 1:3 Ryds gård

F.d förläggargård belägen i norra delen av Rydals samhälle. Ryds gård är enligt uppgift uppförd på 1790-talet. Gården var upphovet till industrietableringen i Rydal, vars vattenrätt och såg köptes in 1853. Ryds gård består idag av en mangårdsbyggnad och två flyglar samt några uthus. Ryds gård har omväxlande tjänstgjort som epidemisjukhus, samlingslokal, biograf och affärslokal. Mangårdsbyggnaden har salsbyggnadens planlösning och utformningen är präglad av träpanelarkitekturen men också av förläggargårdarnas utformning.

Salgutsered 5:18,

I Häggåns nordöstra sluttning ligger flera f.d förläggargårdar och jordbruksfastigheter. Denna gård är känd sedan 1500-talet och var då frälsehemman. Under 1830-talet blev den förläggargård. Huvudbyggnaden uppfördes 1834 av vävnadsförläggare Andreas Andersson. Till anläggningen hörde ursprungligen en ladugård och lada som hade uppförts på 1960-talet, vilka senare revs. Den f.d förläggargården är timrad i två våningar och har en för förläggargårdar typisk träpanelarkitektur med symmetriskt uppbyggda fasader. Manbyggnaden flankeras av två likformiga flygelbyggnader, av vilka den ena inrymde magasin, bakstuga och drängstuga, medan den andra var förläggarbod. I manbyggnadens bottenvåning inrymdes ursprungligen förläggarkontoret med skrivpulpit och garnboden där väverskorna hämtade garn och avlämnade den färdiga väven.

Salgutsered Storegård

Salgutsered bestod ursprungligen av fem gårdar men slogs ihop till tre på 1800-talet. Storegården är belägen strax intill Salgutsered 5:18 och är en av två som fortfarande finns kvar. På gården har det bedrivits förläggarverksamhet från 1812 fram till 1840 men då i en äldre byggnad. Denna mangårdsbyggnad är uppförd 1874 i timmer och har en för området vanlig träpanelarkitektur med oljevit fasspontpanel och till gården hör idag också en källare/magasin samt en ladugård från samma tid.

Stommen

F.d förläggargård belägen i korsningen mittemot Kasthalls fabriker. Den ena flygeln är flyttad hit från Kinna vid laga skifte på 1870-talet och den nuvarande mangårdsbyggnaden är uppförd på platsen 1880. På gården har det bedrivits någon form av förläggarverksamhet för i mangårdsbyggnaden fanns en förläggarbod som man nådde via en dörr på framsidan. Nathanael Johansson som förvärvade fastigheten i slutet på 1800-talet var bror till AJ Borg som drev ett väveri. På gården finns förutom en mangårdsbyggnad även ytterligare en flygelbyggnad samt ekonomibyggnader.

Stämmemad 4:1,

Mangårdsbyggnaden på Stämmemad är belägen några kilometer norr om Kinna samhälle. Gårdens historia är starkt förknippat med Mor Kerstin som bedrev en omfattande förläggarverksamhet. Den f.d förläggargården är timrad i två våningar och har en för förläggargårdar typisk träpanelarkitektur med symmetriskt uppbyggda fasader. Fönsterfoder, dörromfattningar och gesims är genomgående rikt utsmyckade i klassiserande drag vilka anknyter till empirens stilideal. Byggnaden motsvarar i sin form närmast av en salsbyggnad. I flygelbyggnaden inrymdes tidigare förlagsboden men också en bagarstuga och magasin

Ännagården

F.d förläggargård belägen mitt i Kinna samhälle. Ännagården ägs idag av Marks kommun men Kinna hembygdsförening har disponerat gården fram till 2009. Den mindre av de två byggnaderna är den äldsta byggnaden, en framkammarstuga troligen uppförd i slutet av 1700-talet. Den andra byggnaden är sannolikt byggd i början av 1820-talet. Från 1825 till 1838 bedrev bomullsförläggare Håkan Börjesson verksamhet här. Därefter sålde han till Johannes Håkansson som fortsatte fram till 1847.

Skephults socken

Bläshult 1:5

Gården ligger i byn Bläshult som ligger vid vägen mellan Fritsla och Skephult. Byn består av tre fastigheter som ligger samlade längs utefter vägen. I norra delen ligger en framkammarstuga från slutet av 1700 eller början av 1800-talet. Den är timrad i två våningar och har en veranda med rikt utformad utsmyckning över entrén. Enligt Folke Millqvist skall den största förläggarverksamheten i Skephult ha bedrivits på denna gård från 1785 till 1820 .

Borghult 1:17

I Skephults socken har hemindustrin haft stor betydelse och många har stickat, vävt eller sytt åt någon förläggare. I gårdarna Borghult har det funnits vävnadsförläggare mellan åren 1830-1860. På Borghult Övergården verkade tidigare vävnadsförläggare Sven Larsson från 1820-talet och framåt. Bostadshuset är en parstuga i två våningar uppförd 1822

Surteby- Kattunga socken

Tofta 1:12

Gården består av två bostadshus Tofta 1:4 och Tofta 1:2. Dessa slogs ihop 1942. Båda byggnaderna är uppförda på 1830-talet som framkammarstugor i två våningar. Husen ligger på var sin sida av ett vägskäl. Enligt Millqvist bodde en vävnadsförläggare här på 1830-talet och från 1850-talet fanns det även en lanthandel på gården.

Sätla socken

Hede Jonsagård 3:3

Hede Jonsagård ligger precis invid vägen i norra änden av Hede. Det är en välbevarad före detta förläggargård, uppförd 1812 och ombyggd 1920. Huvudbyggnaden är en långloftsstuga. I vinkel mot huvudbyggnaden ligger en flygelbyggnad, uppförd som källare/drängstuga 1812 och ombyggd till bostadshus 1860. På motsatt sida av vägen ligger en f.d trikåfabrik från 1917. Företaget grundades 1887 av riksdagsmannen David Larsson som hade sitt ursprung i förläggarverksamheten. Trikåfabriken byggdes till med ett stickeri på 1960-talet ritat av Bruno Mattson.

Grebbehult 1:4

F.d förläggargård belägen i ett skogsbyn intill Hyssnavägen strax utanför Sätla. Gården flyttades till platsen från Grebbehults by i samband med laga skifte på 1840-talet. Mangårdsbyggnaden är från 1700-talets slut. Den hade från början enkelstugans plan men till- och påbyggdes på 1860-talet till en framkammarsstuga i 1 ½ plan. Under 1900-talet övergick förläggarverksamheten successivt till industriell drift och 1952 ombyggdes ladugården till fabrik. Idag sticker man väldigt framgångsrikt bland annat mössor under namnet Sätla of Sweden.

Örby socken

Assberg 4:14 Olsagården

I jordeboken från 1540 finns sju gårdar noterade i byn varav Olsagården var en. Olsagården har troligtvis fått sitt namn efter Ions Olsson vilken finns nämnd som gårdsägare 1572. Bostadshuset, från 1710 är uppfört i två plan av timmer. I anslutning till bostadshuset ligger en samtida s k källarvind uppförd i natursten och falurött timmer. Framför bostadshuset har tidigare funnits en flygelbyggnad och en ladugård Den nya ladugården uppfördes 1918 och placerades då en bit ifrån mangårdsbyggnaden. Bakom mangårdsbyggnaden ligger även en lillstuga och ett fähus från 1800-talets mitt. Gården har

under 1800-talet varit förläggargård.

Brättingstorp 3:99, Risäng

Risäng ligger i Häggådalen sydost om Kinna samhälle. Till Risängs gård hör idag en manbyggnad och två symmetriskt placerade flygelbyggnader. Den ursprungliga fastigheten har under senare tid avstyckats.

Huvudbyggnaden och de två fristående flyglarna uppfördes 1850. Husen är byggda av timmer i två våningar respektive en och en halv våning, samt klädda med vitmålad locklistpanel under tegeltäckt sadeltak, som på huvudbyggnaden har valmade gavelrösten. Fönster- och dörröfningar samt gesimser är dekorerade med tandsnitt och tidstypiska konsoler. Huvudbyggnaden har en sexdelad plan. Vävnadsförläggaren Andreas Andersson förvärvade Risängs gård liksom Kronäng och Haga. De gavs en mycket enhetlig arkitektonisk utformning i klassiserande stil.

Brättingstorp 4:4 Eriksgården

Söder om Häggån i byn Brättingstorp ligger den f.d förläggargården Eriksgården. Fram till 1920-talet bedrevs på gården förläggarverksamhet för hemarbete med ylletrikåvaror. 1926 övergick verksamheten till fabriksdrift och ladugården byggdes om till fabrikslokaler. Flygelbyggnaden användes en tid också som syfabrik för att sedan inrättas som sjukhem. På 1970-talet flyttades verksamheten flyttades till Kinna och textilfabriken revs. Mangårds- och flygelbyggnaden är uppförda på 1880-talet och är idag relativt oförvanskade.

Gullberg 13:5 Haga gård

Haga gård ligger i Häggådalen sydost om Kinna samhälle. Längs en äldre dalsträckning i ett uppodlat böljande landskap finns flera äldre förläggargårdar. Vid Haga gård drevs under 1800-talet förläggarverksamhet och gården hade även eget färgeri. Den nuvarande huvudbyggnaden av timmer i två våningar uppfördes 1851 i en klassiserande träpanelarkitektur, utmärkande för områdets förläggargårdar. Den en och en halv våning höga flygeln har lunettformade halvvåningsfönster. Gården utgör ett viktigt

inslag i den sammanhängande miljön med förläggargårdar utmed Häggåns dalgång.

Gullberg 14:5, Kronäng

Anders Larsson blev 1843 ägare till förläggargården Kronäng. Han fick gården av sin svärfar Andreas Andersson. Mangårdsbyggnaden byggdes enligt källor av Anders Larsson som morgongåva åt sin hustru. Kronäng blev under tre generationer sedan förläggargård av stora mått och här bedrevs textilrörelse fram till 1950-talet. Förläggargården är timrad i två våningar och har en för förläggargårdar typisk träpanelarkitektur med symmetriskt uppbyggda fasader. Fönsterfoder, dörrömfattningar och gesims är genomgående rikt utsmyckade i klassiserande drag vilka anknyter till empirens stilideal. Byggnaden motsvarar i sin form närmast av en salsbyggnad.

Haby gård 4:6

I ett kuperat odlingslandskap mellan Viskans och Slottsån dalgångar ligger Haby gård. Det är en f.d förläggargård troligen uppförd i början av 1800-talet. Fram till gården leder en pampig alle med ädellövträd av alm, lind ek etc. På gården bedrivs idag lantbruk men här har även fötts upp hästar till kavalleriet. På 1830-talet startade Lars Börjesson sin förläggarverksamhet på gården och bedrev den framgångsrikt fram till 1898. Som mest hade han 1200 väverskor. På gården finns idag ett flertal ekonomibyggnader som tex magasin, källare, höns hus m.m. Mangårdsbyggnaden är en timrad tvåvåningsbyggnad uppförd i en tidstypisk träpanelarkitektur med dekorer hämtade från Boråsarkitekturen. Enligt en avbildning som finns på gården fanns en likvärdig byggnad, placerad tätt intill den nuvarande byggnaden. Den revs 1905. Det fanns även en flygelbyggnad på andra sidan vägen.

Hede säteri

Hede säteri är beläget söder om Häggån och nuvarande riksväg 41 på andra sidan Kinna tätort. Säteriet är omnämnt sedan tidigt 1500-tal som ett mantal frälse. Gården skänktes 1717 till hospitalet i Göteborg. Den arrenderades ut till kapten Björnberg och från 1765 till 1795 bedrevs det både linodling, färgeri och förläggarverksamhet här på gården. Nuvarande mangårdsbyggnad är uppförd i början på 1700-talet men ombyggd och tillbyggd under 1800-talet och har idag en träpanelarkitektur. På gården finns både flygelbyggnader samt ett flertal ekonomibyggnader.

Lydde gård , Lydde 1:5

Strax sydost om Kinna i i Häggåns dalgång ligger Lydde gård. Lydde uppfördes i slutet på 1840-talet då förläggaren Julius Kock flyttade en byggnad från Rydal i Seglora socken till Lydde gård. Parallellt med förläggarverksamheten bedrevs troligen ett jacquardväveri i denna byggnad .I slutet av 1880-talet såldes gården med väveriet och bruket till förläggaren Nils Andersson. Mangårdsbyggnaden är uppförd i två våningar, den första putsad och den andra i timmer. Flygelbyggnaden består av en äldre del i en våning samt en senare tillbyggd del i två våningar. Flygelbyggnaden har dels använts som kontor och bostadsrum samt som drängkammare och bryggghus. Idag driver man ett pensionat på gården.

Skene gästgivaregård

F.d gästgivaregård belägen vid Varbergsvägen strax innan avfarten till Göteborg och riksväg 156. Flera gästgiverier i Sjuhäradsbygden bedrev både handels- och förläggarverksamhet. Under senare delen av 1700-talet bedrev Torkel Torkelsson från Sätilla en omfattande förläggarverksamhet på Skene gästgivaregård. Detta gynnades bland annat av att bygdens marknadsplats låg strax intill. Gästgiveriet är enligt uppgift uppförd i mitten på 1700-talet och någon gång i mitten eller senare delen på 1800-talet byggdes den på en våning. Byggnaden som till formen är en långloftsstuga har en tidsenlig träpanelarkitektur.

Åsletorp 2:1 Källäng,

Gården har fungerat som förläggargård från 1840-talet till in på 1900-talet. Även vävnad har förekommit här och väveriet utgjorde Örby sockens första industribyggnad. Vävnadsförläggare var Magnus Johansson som startade och drev väveriet som ett manufakturverk med endast handdrivna vävstolar. Tillverkningen pågick här fram till 1880. Huvudbyggnaden från 1830-talet samt de fasta flyglarna är uppförda av timmer i två våningar och klädda med vitmålad locklistpanel under tegeltäckta sadeltak. Huvudbyggnaden har framskjutet mittparti med kolonner, balustrad och triangulär fronton och har en sexdelad plan. Till gårdsmiljön hör även en ladugård från 1851, ett vagnslider/vagnsbod från samma tid, ett brygghus från 1900 samt ett stenmagasin från 1850-talet innehållande bland annat ett mejeri.

Öxabäcks socken

Amundagärde 1:9

Fastigheten ligger norr om Öxabäcks kyrka efter vägen mellan Örby och Öxabäck. På gården hade vävlärlarinnan Anna Andersson förläggarbod och garner för garn och vävredskap. Anna startade sin förläggarverksamhet i slutet på 1800-talet och bedrev denna fram till sin död 1945. Därefter tog hennes dotter vid och fortsatte till början av 1970-talet. Bostadshuset är uppfört 1890 och har en tidstypisk utformning med frontespis och öppen veranda. Mot norr finns en utbyggnad där förläggarboden tidigare varit inrymd.

Öxnevalla socken

Källeberg 2:3

Sydöst om Öxnevalla kyrka på en höjd i landskapet ligger gården Källeberg. Här startade på 1870-talet vävnadsförläggare Johannes Johansson sin verksamhet. Under 1890-talet hade han 1900 väverskor som satt hemma och vävde i stugorna runt omkring. Verksamheten upphörde dock redan 1905. Bostadshuset på Källeberg är uppfört 1884 och är en salsbyggnad. På gården finns även ladugård, drängstuga, magasin samt redskapsbod.

SVENLJUNGA KOMMUN

Holsjunga socken

Bredgården 10:19

F.d förläggargård belägen i Holsjunga. Gården uppfördes i mitten av 1800-talet av Anders Jönson som vid sidan av ett stort jordbruk bedrev en omfattande förläggarverksamhet med ylle- och bomullsväveri, press, stamp och färgeri. Gården är symmetriskt uppbyggd med flygelbyggnader på ömse sidor om mangårdsbyggnaden. Bostadshuset är byggt i två våningar med en indragen veranda i två våningar på framsidan. Flygelbyggnaden har förr utgjort förvaltarbostad respektive drängbostad. Här har även inrymmts affär, bakstuga m.m.

Hiå 1:2

F.d förläggargård enligt beläget söder om Holsjunga. Framför mangårdsbyggnaden men även bakom fanns tidigare en anlagd trädgård med grusgångar, bersåer och gräsrundel, allt inhägnat av en stenmur. Bostadshuset uppfördes 1838 och uppges vara byggt av samma person som byggt kyrkan; byggmästare Johan Wennberg från den kända byggmästarläkten i Sandhult. Gården ägdes av Bengt Carl Hendriksson, som var stor tillverkare av vadmal och hade väverskor runt om i bygden. Byggnaden har en monumental framtoning där entrén är utformad med en portal som sträcker sig genom takfoten i två våningar och får ett tornliknande utseende. Taket är brutet och avvalmat på sidorna.

Kalvs socken

Björkekulla

F.d förläggargård belägen i Björkekulla i södra delen av socknen. Gården uppfördes av Johannes Svensson som flyttade till Björkekulla från Burseryd i Småland. Han var s.k. Göteborgsfarare dvs. en som med häst och vagn forslade varor till Göteborg. Johannes Svensson var också vävnadsförläggare och hade väverskor som vävde vadmal i såväl Kalv, Gunnarp som Krogsered. År 1849 gifte han sig med Johanna Pettersdotter och 1852 köpte makarna halva Björkekulla och byggde sig nya hus. Bostadshuset uppfördes som en dubbelkammarstuga, en byggnadstyp som är vanlig i södra delen av Kinds härad och som också kallas för Smålandsstuga.

Östra Frölunda socken

Lerbäcksbo Blindarvidsgården

Lerbäcksbyn)

Lerbäcksbyn var en av de mest kända förläggargårdarna i Kind med en verksamhet som sträckte sig över 80 år och i tre generationer. Tillsammans med de övriga förläggargårdarna i Ö. Frölunda och Fällhult/Bredgården i Holsjunga bildade Lerbäcksbyn ett viktigt förläggarcentrum i södra Kind. Verksamheten drevs under 1820-1840-talet av Måns Larsson, ”den mäktige storförläggaren Byn”. Mågen Johannes Hansson drev en blomstrande rörelse under 1860-1880-talet. Nya lagerbyggnader, kontor, färgeri och ullspinneri kom till då. Byggnaderna finns ännu kvar och bildar en unik gårdsmiljö. Kända namn från Lerbäcksbyn är Carl Eiserman som fick sin första anställning där och Anders Jönsson, som fick ekonomisk och strategisk hjälp av sin svärfar Måns Larsson.

Mölneby 1:2

Mölneby gård är belägen vid Ätråns östra strand och var under 1800-talet den mäktigaste gården i bygden med storjordbruk, förläggarverksamhet skogshandel etc. Grundaren till detta imperium var Anders Hansson, själv uppvuxen i ett förläggarhem i Hid. På Mölneby fanns förutom ullspinneri även vadmalstamp, färgeri och tryckeri. Bostadshuset som uppfördes 1862 lär ha byggts med förläggargården Kinna Sanden som förebild. Byggnaden byggdes till 1893 och 1936 byggdes den nuvarande entrén.

BORÅS KOMMUN

Kinnarumma socken

Flenstorp Västergården 1:2 Elinsborg

Flenstorp Västergården är enligt Sveriges bebyggelse uppförd i slutet av 1800-talet. Gården ligger strax söder om Häggån och öster om riksväg 41. Elinsborg lär ha uppförts av vävnads-förläggaren Fritz Lundberg i slutet av 1860-talet. Byggnaden innehöll då två lägenheter samt tre lagerlokaler för vävnadsindustrin. På 1930-talet fanns här även en affär.

Seglora socken

Sälgered 2:8

F.d mangårdsbyggnad, numera Viskadalens folkhögskola. Gårdarna i Sälgered låg fram till reduktionen under Segloraberg. På 1800-talets mitt kom Sälgered att bli centrum för en betydande förläggarverksamhet och här fanns en tid både gästgiveri och lanthandel. 1926 startades Viskadalens folkhögskola av Sven Erikssons sondotter, Agda Erikson. Hon köpte upp Sälgereds gård och inrättade där en skola som riktade sig till textilarbetarna i Sjuhäradsbygden. Byggnaden lär enligt uppgift ha uppförts i mitten av 1800-talet.

Toarps socken

Trollhättan 1:1 Lindås,

F.d förläggargård Lindås belägen söder om Målsryd. På gården Lindås har det funnits generationer av framgångsrika Lindström. Släkten ifråga är "Lindåssläkten" som sedan 1600-talet och fortfarande bebor Lindås i södra Toarp. År 1812 fick Per Persson Lindström ta över gården efter sin far. Han var hovinköpare men också förläggare. På Lindås fanns vid den tiden bl a ett bränneri, spiksmedja och knip-smedja. Mangårdsbyggnaden på Lindås uppfördes 1830-35 enligt ägaren. Tidigare fanns här tre lägenheter i huset med sammanlagt tio rum och tre kök. På gården finns även en ladugård och en drängstuga.

Äspereds socken

Vatunga 7:1

Gårdsanläggning/förläggargård belägen i Vatunga öster om Äspered intill vägen till Ulricehamn. Mittemot byggnaden ligger trikåfabriken som startades av Karl Larsson. Karl Larssons far startade sin verksamhet som förläggare här i slutet av 1800-talet. Mangårdsbyggnaden är en salsbyggnad som uppfördes 1870 men byggdes till i vinkel 1907. Byggnaden inrymde tidigare lager- och kontorslokaler för trikåfabriken. Till fastigheten hörde tidigare en arbetarbostad som uppfördes för trikåttillverkning 1918. En ladugård från 1870 hör också till fastigheten men ligger på andra sidan vägen.

Fällhult, f.d Holsljunga socken numera

Borås museum

Förläggargården Fällhult uppfördes 1795 i Holsljunga. Vävnadsförläggare Anders Jönsson verkade på gården vid 1800-talets mitt och lyckades arbeta upp en stor handels och förläggarverksamhet. Han gifte sig rikt med förläggaren på Lerbäcksbys dotter som medförde en rejäl hemgift. Eftersom gården Fällhult låg lite avskild och backarna var besvärliga så köpte han istället Bredgården i Holsljunga. Där rev han det gamla huset och lät bygga en ståndsmässig bostad i mitten på 1800-talet. Förläggargården Fällhult blev stående i orört skick ända fram till 1950 då den flyttades till Borås Museum och Ramnaparken.

Ramslätts gästgivaregård f.d Fritsla socken numera Borås museum

Flera gästgiverier i Sjuhäradsbygden bedrev även förläggarverksamhet. Bland annat gästgiverierna i Skene, Hid och Tärby. Eftersom gästgiverierna låg centralt till och ofta fick besök av gästande köpmän blev de naturliga handelsplatser. Ramslätts gästgivaregård var tidigare belägen i Fritsla och flyttades till Ramnaparken år 1928. Botten-våningen härrör från 1700-talet. Där fanns ursprungligen en skänkstuga där de resande kunde få mat och dryck. Den övre våningen påbyggdes vid 1800-talets början. I byggnaden finns idag bland annat ett café och utställningsrum.

KÄLLOR

Otryckta källor

Borås museums bildarkiv (nu på textilmuseet)

Brandförsäkringshandlingar

Byggnadsinventeringsblanketter; Regionmuseum Västra Götaland, Vänersborg

Källor:

Ahlberger Christer Vävarfolket Hemindustrin i Mark 1790-1850 Göteborg 1988

Andersson- Palmqvist Lena Decentraliserad textilindustri – Förlagssystemets utveckling i

Marks härad under senare delen av 1800-talet. Uddevalla 1980

Berghem – Bygden vid Viskan utgiven av Berghems hembygdsförening 1985

Boken om Mjöbäck, Älvsered och Holsjunga 1961

Borås och de sju häradernas årsbok 1980 Borås

Fritsla förr i tiden, Fritsla Natur & Hembygdsförening 1993

Gamla Kinnabilder 1,2,3 Halvor Arvidsson Kinna 1975

Hallin Margareta Känn sjuhäradabygden del 7 Borås 1991

Hyssna - en socken i Mark Hugo Johansson 1982

Kinna - Anteckningar från svunnen tid Kinna 1958

Kulturhistorisk utredning nr 12 Häggåns dalgång Marks kommun Älvsborgs läns
museiförening Vänersborg 1976

Kulturhistorisk utredning nr 20 Sätla och Tostareds socknar Marks kommun Älvsborgs
läns museiförening Vänersborg 1978

Kulturhistorisk utredning nr 34 Marks kommun Älvsborgs länsmuseum Vänersborg 1988

Kulturhistorisk utredning nr 35 Svenljunga kommun Älvsborgs länsmuseum Vänersborg
1989

Kulturmiljöprogram för Borås, Marks och Svenljunga kommuner

Sköna gröna Fritsla - Byvandring Fritsla Natur & Hembygdsförening

Sveriges bebyggelse del 1,4, 5 Landsbygden Älvsborgs län 1950-1951 Uddevalla

Textilindustriinventering Älvsborgs län Rapport 1 Marks kommun Borås 1988

Älvsborgs län- Historia i gränsbygd red Mimi Håkansson 1997 Vänersborg

Östblom Marie ”Sammanstämman, behaglighet och styrka” en studie av förläggargårdarnas
arkitektur 1750-1860 i Marks härad. C-uppsats vid konstvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet 1997

Östra Frölunda – en bygd i Äträdalen Östra Frölundas hembygdsförening Borås 1989

Intervjuer:

Kjell Bengtsson Skephult

Nils-Olof Olofsson Kinnarumma

Karl-Erik Lerbro Kinna hembygdsförening

